УДК 808.3 – 087: 801.541.1 : 94 (477.64)

ЕТИМОЛОГІЧНІ ВКАЗІВКИ ДО СКОТАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВЖИТКУ (ЗА "АРХІВОМ КОША НОВОЇ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ")

Христич І.А., здобувач

Запорізький державний університет

Стаття присвячена дослідженню етимології слів, що належать до скотарської лексики запорозького козацького вжитку. Фактичний матеріал підібрано за "Архівом Коша Нової Запорозької Січі" – найдостовірнішою пам'яткою нашого дослідження.

Ключові слова: етимологія, господарська лексика, запозичення, архаїзми, історизми, загальновживані слова.

Христич И.А. ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ УКАЗАНИЯ К СКОТОВОДЧЕСКОЙ ЛЕКСИКЕ, УПОТРЕБЛЯЕМОЙ ЗАПОРОЖСКИМИ КАЗАКАМИ (ПО «АРХИВУ КОША НОВОЙ ЗАПОРОЖСКОЙ СЕЧИ») / Запорожский государственный университет, Украина.

Статья посвящена изучению этимологии слов, которые относятся к скотоводческой лексике, употребляемой запорожскими казаками. Фактический материал подобран по «Архиву Коша Новой Запорожской Сечи» - самому достоверному памятнику нашего исследования.

Ключевые слова: этимология, скотоводческая лексика, заимствования, архаизмы, историзмы, общеупотребительные слова.

Christich I.A. ETYMOLOGICAL REMARKS IN USAGE OF CATTLE BREEDING LEXIC AMONG ZAPOROZHYE COSSACKS (ACCORDING TO THE BOOK "THE COSH ARCHIVE OF NEW ZAPOROZHYE SICH") / Zaporizhzhya state university, Ukraine

The article is dedicated to the etymological study of words, which were used in the cattle breeding lexic among Zaporozhye cossacks. The facts introduced in the book "The Cosh Archive of New Zaporozhye Sich" are the most trustworthy material of our research.

Key words: etymology, cattle breeding lexic, neologisms, archaisms, historisms, words of common usage.

Запорозька Січ - осередок державності українського народу. Звідси бере початок становлення адміністративно-політичний устрій, соціально-економічні стосунки, культурні зв'язки нашого народу. Звісно, що життя козаків на Запорозькій Січі не зводилося лише до воєнних виправ, бурхливих рад та спільних трапез. На українських землях, як зазначав О.Рігельман, під захистом козаків створювалися відносно сприятливі умови для розвитку економіки, зокрема хліборобства, скотарства, торгівлі та всіляких промислів [1,24].

Цікавою для дослідження є етимологія скотарської лексики запорозького козацького вжитку. Деякі лексеми цієї тематичної групи, пройшовши через століття, використовуються в сучасній українській мові на правах загальновживаних, а деякі – стали рідковживаними або належать до історизмів та архаїзмів.

Цікавими за походженням є лексеми на позначення місць для утримування, догляду та розведення худоби з метою отримання продуктів тваринництва: *кіш, завод, зимівник, пригон, стан, хутір, кошара, вівчарник.* Наприклад: *774 году на Молочной могилѣ, карасевского жителя Сулеймана в овчарском кошу на мояцком местѣ, где козацкой зимовникъ імеетца, і один того зимовника козакъ довольно знаетъ говорит по-татарски, пришедъ, козаки четверо коней пред вечеромъ украли і отвели до своего зимовника* [2,229]; *Мсця шувала в урочище Каджадаръ-Куминдѣ именуемого Саликъ Обалкя Велиша на станъ семь козаковъ, напавъ, узяли в него грабежемъ шесть лошадей и гнав ихъ // до Бѣї-Гечута – не догнали, и тѣ казаки, переправяся, ушли* [2,434]; *На урочищѣ Ресали-Кучумъ к крымского жителя арменина Алмеса ізъ скотского коша запорожцы, пришед із зимовников, лежащих на Тамгалы, украли рогатого скота пятнатцать* [2,237]; *1743 году, восени, на Дубовой долинѣ, от Карасевской вершины, села Дубатъ Узукъ Садула с овчарника противъ Дубинской долины, с острова, где рыбалки живут, запорожской козакъ Василей украв два вола* [2,227].

Кіш. Етимологічно – це давнє запозичення з тюркських мов: чаг. *koš* "сукупність юрт, табір"; кирг. *koš* "повстяний намет, юрта"; башк. *koš* "курінь", тур. *koš* "стадо". балкар. *koš* "стійло, стійбище", як і монг. *goš* "дорожний намет", можливо, пов'язані з дтюрк. *goš* "пара", *goš* "з'єднувати, сполучати" [3, II, 452]. В українській загальнонародній мові XIX ст. лексема "кіш" вживалася зі значеннями: "велика корзина

для зберігання борошна або зерна"; "корзина пересувна"; "садок для риби у вигляді поставленої у воду плетеної корзини у формі циліндра"; "дерев'яний короб в млину над жорновами, куди висипали зерно"; "табір, стоянка"; "Запорозька Січ" [4,II,247]. У сучасній українській мові ця лексема зберегла свою багатозначність і фіксується "Словником сучасної української мови" (далі СУМ) з ремарками "застаріле" і "рідковживане" [5, IV,171].

Завод. Етимологічно лексема "завод" походить від старослов'янського слова "вести", "водити" [3,II,200]. Б.Грінченко у своєму словнику не дає пояснення цієї лексеми. У сучасній українській мові лексема "завод" розширила своє значення: "промислове, здебільшого велике підприємство"; "спеціалізоване господарство, де розводять, розмножують породистих сільськогосподарських тварин, мальків, риб, вирощують певні сорти рослин на насіння" [5, III, 54].

Зимівник. Лексема "зимівник" (приміщення, зимове житло запорожців поза Січчю) – це похідне суфіксальне утворення [3, II, 261]. У СУМ мови ця лексема зафіксована з ремаркою *історизм*. На сучасному етапі розвитку української мови ця лексема розширила своє значення і набула нового: "утеплене приміщення для зимування бджіл" [5, 566].

Пригон. В "Етимологічному словнику української мови" (далі ЕСУМ) не подається роз'яснення походження цього слова. Також, лексема "пригон" не зафіксована ні в словнику Б.Грінченка, ні в "Словнику сучасної української мови".

Стан. Лексема "стан" походить від церковнослов'янського *станъ*, болг. *стан (ът)* "стан" (табір) [6, III, 745]. У словнику Б.Грінченка її подано як багатозначну: "стан, положення"; "стан, звання"; "стан, зріст"; "верхня частина жіночої рубахи"; "зшита половина плахти"; "стан, табір"; "помешкання станового"; "конюшня" [4, IV, 196]. У СУМ лексему "стан" не зафіксовано.

Хутір. За етимологією лексема "хутір", можливо, походить від д.-в.-н. *huntari* "частина округу", др.-шв. *hundari* [6, IV, 286]. В українській загальнонародній мові XIX ст. хутір – окрема садиба за селищем, висілки [4, IV, 420]. У сучасній українській мові зберегло своє значення [див. 5, XI, 176].

Кошара. Це запозичення з молдавської і румунської мов молд. *кашар(э)* "хлів, загорожа для худоби", рум. *cosár, cosárâ* є зворотним запозиченням з болгарської або сербохорватської мов [3, III, 67]. У словнику Б.Грінченка подано лексему "кошара" із значенням "сарай, загорожа для овець"[4, II, 296]. У сучасній українській мові лексема "кошара" дещо розширила своє значення: "загорода або хлів для овець, кіз; вівчарня"; "*рідк.* хлів для великої рогатої худоби"; "*дорев.* дерев'яний фабричний будинок; житловий будинок для робітників біля фабрики, на промислі" [5, IV, 315].

Вівчарник. Етимологічно "вівчарник" – похідне утворення від лексеми "вівчарня" < "вівця". У сучасній українській мові слово "вівчарня" вживається як у первинному значенні, так набуло і нового: "хлів або повітка для овець" [див. 5,I,551].

При дослідженні Архіву Коша Нової Запорозької Січі також зафіксовано вживання поданих вище лексем у прикметникових словосполученнях з прикметниками, які склалися історично: *зимівник вівчарський, кіш скотарський, кіш вівчарський, стан овечий, завод вівчарський, хутір вівчарський, пригон вівчарський, пригон скотарський, пригон кінський*. Наприклад: *Мсця сефера у Боранъ Газия в урочище Кара-Кую на овечей станъ восемъ человѣкъ казаковъ напали и ограбили три лошади и со всех пастуховъ сайдакі, ружя, плати, запаси и протчие, пограбя, уехали* [Архів 2000, 435]; *На урочищѣ Ресали-Кугумї у крымского жителя арменина Алмеса изъ скотского коша запорожцы, пришед із зимовников, лежащих на Тамгалы, украли рогатого скота пятнатцать* [Архів 2000: 327]; *1743 году из хутора Чилеч Мусы Эфендия запорожской казакъ Петръ украл в зимнее время с овчарского коша два вола и отвел до Джереловского куреня, и хозяинъ у тово куреня требовал воловъ, толко не отдано* [Архів 2000: 223-224]; *Въ 160-мъ году в урочище Токманъ-Дамагинде Хаджи Сулиймана на овчарскія заводи, вдень напавъ, того жъ урочища стоящаго куреня казаки трехъ добрихъ лошадей отнявъ, в свой курень отвели, о чемъ челобитчики имеются* [Архів 2000: 328];*В том же году у карасуйского жителя Абдулъ-Гюлюна при овчаръскихъ пригонах Кави – Суюнъ – Домагинде запорожские козаки, напавъ незапно [!], отогнали лошадей 5 и постуховъ всехъ ограбили* [Архів 2000: 261]; *Въ 161-мъ году бакчесарайского жителя, Али называемого человека, Иргадского куреня казаки – одинъ Семенъ // называемый, с товариществомъ, напавъ на овчарския хуторы, сто пятьдесятъ овецъ пограбилы* [Архів 2000: 323].

Не менш цікавими за походженням є лексеми, що належать до тематичної групи слів на позначення назв осіб, які займалися господарюванням, зокрема скотарством. У Архіві зафіксовані лексеми: *зимівник, табунщик, погонщик, чабан, пастух, конюх, вівчар.* Наприклад: *И не сишутся лъ оные лошади равно і табунщикъ Величко, онъ ротмистръ Турченовской темъ репортомъ требуетъ во все места учинить публикацию* [7, 228]; *З оних же воловъ, Герасим, отдалъ мнѣ едного вола; да двох – другому чабановѣ отдал же* [7, 417]; *І тово коша пастухи вследъ за ними гнали, точно догнать не могли; а реченные*

козаки, переплавя техъ лошадей чрезъ Днепръ, переправадили до зимовника [2, 228]; *И какъ оного требовалъ возвратно, тогда сказали те конюхи, бутто тот конь пропалъ – не отдають, о чем челобитчикы имѣются* [2, 343].

Табунщик. Етимологічно лексема "табунщик" (той хто знаходиться коло табуна) – це суфіксальне утворення від іменника "табун". У словнику Б.Грінченка зафіксована лексема "табунник" зі значенням "табунщик", пояснення не дається [4, IV, 242]. Слово дожило до наших днів і в сучасній українській мові є загальновживаним, вживається в значенні "той, хто наглядає за табуном на випасі" [5, X, 11].

Погонщик. Лексема "погонщик" – це префіксально-суфіксальне утворення від дієслова "ганяти". У словнику Б.Грінченка зафіксована лексема "погонич" із значенням "погонщик; робітник, який поганяє волів при оранні або у чумаків" [4, IV, 234]. У сучасній українській мові лексема "погонщик" набула більш узагальненого значення: "той, хто поганяє, супроводжує запряжених або нав'ючених тварин (коней, волів і т. ін.)"; "той, хто супроводжує худобу, коней, коли їх переганяють куди-небудь" [5, VI, 719].

Чабан. лексема "чабан" – запозичення з тур., крим.-тат. *cộban* "пастух". Першоджерелом цього походження є перс. *šubān* "пастух" [6, IV, 308]. У словнику Б.Грінченка подано два значення цього слова: "пастух овець"; "назва вола". У сучасній українській мові друге вказане значення не збереглося [див. 5, XI, 259].

Пастух. В українській загальнонародній мові XIX ст. лексема "пастух" вживалася у своєму прямому значені "пасти стадо, отару та ін." [4, III, 101]. У сучасну українську мову ця лексема прийшла без змін у значенні [див. 5, VI, 91].

Вівчар. Етимологічно лексема "вівчар" походить від іменника "вівці". За словником Б.Грінченка ця лексема має значення "пастух овець" [4, I, 203]. У сучасній українській мові ця лексема набула більш узагальненого значення: "той хто доглядає овець" і "той хто займається вівчарством" [5, I, 550].

Третю тематичну групу скотарської лексики складають слова, які майже повністю зберегли своє первинне значення і в сучасній українській мові є загальновживаними. Це лексеми на позначення худоби та її сукупності: *стадо, отара; худоба, скотина (рогата скотина); вівця, ягня, віл, корова, бик, теля, жереб'я, лоша, лошадь, кобила, кінь, мерин, верблюд.* Наприклад: *744 году на Конской Воде у бакцисарайского жителя Гасана до у карасевского Юрия с кошары, із ымеющагося на той Конской Водѣ зимовника козаки, перед вечеромъ приехавъ, пять человекъ отогнали три коня і два вола…*[2, 229]; *...того жъ места казаки – восемь члвкъ, напав, отняли четире бика и четире вола.//* [2, 336]; *Въ 161-мъ году въ урочищѣ Беи-Гечу Черних Водъ і Конских Вод куреней казаки перекопского жителя Орасъ Акая в пригонах рогатой скатини одного быка, отнявъ, увелы* [2, 337]; *...въ пригонах овчарских запорожския козаки, напавъ, шесть лошадей и одного верблюда, да сумънадцатъ лошадей отогнали* [2, 341]; *...напавъ на овчарскія ево пригоны, розбывъ отняли одну кабылу, одного мерина, двести левков денегъ. одни сапаги, одно седло, пят болших ремней, пять топоровъ, четире буравля* [2, 330].

Стадо. Лексема "стадо" походить від давньоруського і старослов'янського "стадо" [6, III, 743]. У мові XIX ст. лексема стадо вживалася зі значенням "стадо коней" [4, IV, 195]. У сучасній українській мові ця лексема зберегла і розширила своє значення: "група тварин (переважно одного виду, віку і т. ін.). об'єднаних із певною господарською метою (для утримування, нагулу, відгодівлі тощо); "взагалі велика група яких-небудь тварин, птахів, риб і т. ін., які тримаються разом"; "загальне поголів'я сільськогосподарських тварин того самого виду"; "перехідна форма суспільної організації, типова для раннього періоду первіснообщинного ладу"; з ремаркою *перен., зневажл.* "велика неорганізована несвідома група людей" [5, IX, 636].

Отара. Це запозичення з тюркських мов: *utar* "скотний двір", *orar* "пасовище, стадо" [6, III, 169]. У словнику Б. Грінченка лексема "отара" зафіксована зі значенням "велике стадо овець" [4, III, 75]. У сучасній українській мові зберегла своє первинне значення і набула нового: *перен., зневажл.* "безладний гурт людей, натовп, юрба" [5, V, 802].

Худоба. Лексема "худоба" походить від польск. *chudoba* "скудний скарб" – алегорична, описова назва майна, у тому числі і скота, від "худой", щоб ввести в оману нечисту силу [6, IV, 282]. У мові XIX ст. лексема "худоба" вживалася у трьох значеннях: "майно"; "домашня скотина"; "як бране слово: скотина" [4, IV, 419]. У сучасній українській мові це слово є загальновживаним і зберегло всі свої значення [див. 5, XI, 167].

Скотина. Лексема "скотина" походить від старослов'янського, давньоруського *скотъ* "скот, майно", яке було запозичене з германських мов, на це вказує спорідненість з германськими словами [6, III, 655]. У мові XIX ст. вживалася лексема "скот" зі значенням " скот, рогатий скот" [4, IV, 141]. У сучасну українську мову це слово прийшло зі своїм первинним значенням [див. 5, IX, 307].

Вівця. Етимологічно лексема “вівця” – це старослов’янська *овьца*, псл. *ovьca* < *ovikā*, результат розширення і-основи зменшувальним суфіксом –ikā [3, I, 389]. В українській загальнонародній мові XIX ст. лексема “вівця” вживалася у двох значеннях: “ овца”; “ *у мн.* різновид дитячої гри” [4,I,203]. У сучасній українській мові друге вказане значення цієї лексеми не збереглося, з’явилося нове значення “*перен.* про помірну, лякливу людину” [3, I, 551].

Корова. Лексема “корова” – ст.-сл. *крава*, псл. *korva* “корова” (первісно “рогата тварина”), можливо, як похідне від псл. *korvъ* “віл” [3, III, 34].

Бик. Етимологічно лексема “бик” (велика рогата тварина) – ст.сл. *быкъ*, псл. *bykъ* – похідне від звуконаслідувального кореня *būk-/bъk-*, який зберігається також у дієслові *bykati* “глухо ревти” [3, I, 182]. У сучасній українській мові лексема “бик” зберегла своє значення і набула нових: “ *заст.* великий казан”; “ *у мн.* бики - масивні проміжні бетоновані або кам’яні опори, на яких тримається міст” [5, I, 165].

Теля. Походить від ст.-сл. *тєльцѣ* [6, IV, 38]. У сучасній українській мові ця лексема набула нового значення “*перен., розм., знев.* про молоду, недосвідчену або неспритну людину” [5, X, 65].

Жеребець. Лексема “жеребець” (маля кобили; лоша) - похідне від ст.-сл. *жрѣбьць*, псл. *žerb-, gerb-*; споріднене з дінд. *garbhah* “материна утроба; зародок” [3,II,193]. У сучасній українській мові воно вживається з первинним значення [див. 5, II, 520].

Лоша. Етимологічно лексема “лоша” (маля коня) – вважається давнім запозиченням з тюркським мов (чув. laša “ кінь”, споріднене з тур. крим.-тат. alaša “кінь або інша тварина для верхової їзди”), кумик. alaša “низький”, балкар. alaša “малого росту, малий кінь”; виводиться також з іранських мов (пор. ос. ласаг (lašag) “робоча худоба, ласин (lašyn) “возити, перевозити” [3, III, 296]. У сучасній українській мові ця лексема вживається у тому ж самому значенні [див. 5, IV, 550].

Лошадь. За етимологією лексема “лошадь” (кінь) – давнє запозичення з тюркських мов (чув. laša “ кінь”, споріднене з тур. крим.-тат. alaša “кінь або інша тварина для верхової їзди”), кумик. alaša “низький”, балкар. alaša “малого росту, малий кінь”; виводиться також з іранських мов (пор. ос. ласаг (lašag) “робоча худоба, ласин (lašyn) “возити, перевозити” [3, III, 296]. Це слово в сучасній українській мови зберегло своє первинне значення.

Кобила. Лексема “кобила” походить від ст.-сл. *кобыла*, псл. *kobyla* “кобила; знаряддя або предмети, схожі на коня”, лат. *caballus* “кінь, особливо робочий; шпака”, *cabō* “мерин”. Взаємні зв’язки цих слів залишаються невиявленими; можливо, це мандрівний термін малоазіатського або фракійського походження [3, II, 476]. У словнику Б.Грінченка лексема “кобила” подана у шести значеннях: “кобила”; “лавка на високих ніжках, яка використовується при мазанні стін і стелі”; “лавка або підмостки. на яких карали кнутами злодіїв”; “у горщечників: ком глини”; “назва грального карти у грі в цигана”. У сучасній українській мові ця лексема втратила значення “грального карти”, але набула нових значень: “*перен., вульг.* про високу на зріст оглядну жінку” [5, IV, 201].

Кінь. Походження слова “кінь” не зовсім ясне; очевидно, воно становить етимологічну єдність з псл. *котопь* “кінь”, укр. *комонь* і псл. *kobyla*, укр. *кобила*, але взаємний фонетичний стосунок цієї групи слів поки що задовільно не з’ясований [3, II, 448]. В українській загальнонародній мові XIX ст. лексема “кінь” вживалася у трьох значеннях: “кінь (тварина)”; “дитяча гра”; “частина ткацького верстату” [4, II, 245]. У сучасній українській мові ця лексема втратила друге значення, а натомість набула нових значень: “шахова фігура з зображенням голови коня”, “оббита шкірою колода на чотирьох ніжках для гімнастичних вправ” [5, IV, 168].

Мерин. Лексема “мерин” (кастрований жеребець) – очевидно, запозичення з монгольських мов: монг. mörin (morin) “кінь”, калм. mörn; менш обґрунтоване зіставлення з дангл. mīere “кобила”, двн. meriha, merha [3, II, 442]. Перевіривши значення за словником Б.Грінченка і зіставивши зі значенням у сучасній українській мови, можна сказати, що ця лексема не втратила свого первинного значення.

Верблюд. За походження лексема “верблюд” – запозичення з готської мови, зближене за народною етимологією з velь “великий” і blQdъ “блуд”, blQditi “блудити”; гот. ulbandus “верблюд” через грецьке посередництво прийшло зі східних мов[3, I, 351].

Цікавими за етимологією є слова на позначення продуктів тваринницької діяльності: *овчина, баранка (овчина), брюхавиця, кучкарина, сап’ян, тулум, шкіра (волов’яча і овеча), жир, масло, сало*. Наприклад: *Экстрактъ, учиненной из реэстра по жалобамъ татарскымъ, сочиненного хана кримского депутатамы, с коимъ посысан [!] былъ въ Киевъ ихъ толмачъ Ураз-Акай… Кожъ воловихъ 1 Кожъ овечьихъ 140 Смушковъ егнячьих 80* [2, 346]; *...взяли у них пятерых лошадей, смушки, авчины, себла, шабли, денги, ножницы татарския, что овецъ стригут, а сколко всего числом, сказать не знает* [7, 88]; *Якие чабани, поехавши на Молочную к отарамъ, вишеписанних Белого, Шулгу порезали, а имущества их*

отобрали: коней трое, готових денегъ четири рубѣ, ручницю едну, риби головъ двадцят семъ, жиру окъ пятндесятъ [2,528]; *... въ скотскихъ пригонах того жъ урочища стоящаго куреня козаки тридцатъ кучкаринъ отняли, о чемъ челобытчики імѣются* [2, 343]; *Итого взято: Воловъ 4 Переметние сумки 1 // Запасу мешковъ 8 Шкваръ брюхавицъ 8 Масло коровяго брюхавицъ 2…* [2, 442].

Овчина. Етимологічно лексема "овчина" - від праслов'янського *ovьka*, цслав. *овьчина* [6, III, 116]. В українській загальнонародній мові XIX ст. ця лексема вживалася у двох значеннях: "овчина, шкура вівці"; "овечья шуба" [4, III, 34]. У сучасній українській мові ця лексема вживається з тими самими значеннями [див. 5, V, 612].

Тулум. В архіві Коша Нової Запорозької Січі було зафіксовано лексему "тулум" зі значенням "шкіра", "мішок, зроблений з шкіри". В українській загальнонародній мові XIX ст. вживалося три словоформи *тулук, тулуч, тулун* зі схожим значенням – "шкіряний мішок, бурдюк з козячої шкіри". Етимологічно лексема "тулум" – запозичення з тюрк., ср. тур. *tulum* "бурдюк" [6, IV, 118]. У сучасній українській мові ця лексема є рідковживаною [див. 5, X, 315].

Жир. Зафіксована в "Архіві..." лексема "жир" (сало) – загальноприйнятої етимології не має [3, I, 198]. У словнику Б.Грінченка подано лексему "жир" у чотирьох значеннях: "жир"; "корм, здобич (у диких тварин)"; "горішки з дерева бук"; "масть карти" [4, I, 484]. У сучасній українській мові вживається лише два значення: "жир – масляниста. нерозчинна у воді речовина, що входить до складу організму людини, тварини й рослини"; "*розм.* масть грального карти" [5, II, 530].

Масло. Етимологічно лексема "масло" (харчовий молочний продукт, мінеральна жирова речовина, мастило) – р. болг. масло, бр. масла, др. *масло*, п.вл.нл. masło, ч.слн. maslo, слц. maslo, схв. мàсло, стсл. масло; - псл. maslo < maslo – утворене за допомогою суфікса –slo від основи дієслова mazati [3,III, 408].

Сало. Лексема "сало" походить від давньоруського *сало* – пов'язано з "*сідати"*, тобто "те, що сідає на м'ясо" [6, III, 550]. Це лексема не тільки не втратила свого первинного значення, а набула ще додатково нових значень. Так, у СУМ подано сім значень цього слова [див. 5, IX, 19-20].

У словнику застарілих та рідковживаних слів, що поданий у кінці другого тому "Архіву Коша Нової Запорозької Січі", розтлумачено значення деяких слів цієї лексичної групи. Так, **брюхавиця** – висушені шлунок і кишки тварини, які використовувалися, зокрема для зберігання жиру [2, 635]; **кучкарина** – міх для перевезення молока і сиру, виготовлений з висушеного баранячого шлунку [2, 639]; **тулум** – 1) шкіра, 2) мішок, зроблений з шкіри [2, 642]. Треба зазначити, що в етимологічному словнику української мови ці слова не подаються, також вони не зафіксовані ні в словнику Б.Грінченка, ні в "Словнику сучасної української мови".

За походженням дуже цікавими є слова на позначення масті коней, яких розводили або тримали козаки у своїх господарствах: *буланий, чалий, вороний, гнідий, чаптарь (чаптан, чантан), кашка, саврасий.* Наприклад: *Да конъ еденъ чорно-чалой, ростомъ середній, на якому коню клеимо таково ж, какъ и на вишписаних* [2, 413]; *Огировъ два – еденъ чалий, другой буланий, грива и хвост бѣлиї, ростомъ велики, на которих клеино ж таково, какъ и на вишеписанних кобилах* [2, 413]; *Въ 160-мъ году из Калыджакъ – Башинъданъ Эвъвеля Хусейнинъ називаемаго члвка одного жеребца серого да Ушрина имянуемаго члвка одного жеребца шерстю чаптарь, одну бѣлошерстную кобылу, одну гнедую кобылу, одну вороную кобылу и одну кобылу шерстью, кашка называемую – всехъ шесть лошадей, четире члвка запорожския козаки, укравъ и чрезъ Ялпакъ – Суватъ – Дамагинде називаемаго урочища перегнавъ…* [2, 343]; ... два казака днемъ увели двухъ лошадей – одну саврасую, другую серую... [2, 330].

Вороний. Етимологічно лексема "вороний" (кольору воронячого крила, чорний з металевим полиском) – цсл. *враныи* – псл. *vornъ (jь)* – утворене від *vornъ* "ворон" за подібністю до його кольору [3, I, 428]. У сучасній українській мові належить до прошарку загальновживаної мови [див. 5, I, 740].

Гнідий. Лексема "гнідий" (гнідий кінь) – псл. [gnědъ] – етимологія не зовсім ясна; очевидно, утворене за зразком псл. *blědъ* "блідий" від дієслова *gnětiti* "запалювати (укр. гнітити (хліб) "підрум'янювати вогнем"); первісне значення в такому разі – "який має колір чогось обпаленого, засмаглого" [3, I, 537]. У словнику Б.Грінченко значення цієї лексеми не пояснюється. У сучасній українській мові ця лексема є загальновживаною і вживається у прямому значенні – масть коня [5, I, 94].

Чалий. Лексема "чалий" (сірий, з сіруватим відтінком) – це запозичення з тур., тел., уйг. *čal* "сірий, сідий, чалий" (масть коней) [6, IV, 313]. До нас ця лексема дійшла у своєму прямому значенні і в сучасній українській мові є загальновживаною.

Буланий. Етимологічно лексема "буланий" (світло-рудий) – запозичена, можливо, через російське посередництво з тюркських мов [3, I, 289]. У сучасній українській мові ця лексема є загальновживаною.

Саврасий. В ЕСУМ лексема "саврасий, соврасий" зі значенням "світло-гнідий з жовтуватим" – недостовірне утворення з тюрк. sapsary "весь жовтий" від sary "жовтий". Менш задовільною є

етимологія від франц. saur “світло-коричневий”, яке пояснюється від франк. saur “сухий”, або у порівнянні з лит. sáulė “сонце” [6, III, 542]. У словнику Б.Грінченка і СУМ лексема не зафіксована.

У словнику застарілих та рідковживаних слів, що подається у другому томі Архіву Коша Нової Запорозької Січі, розтлумачено значення масті **чаптар (чаптан, чантан)** – татарська назва ігреневої кінської масті; рудої з білуватими гривою та хвостом; чаптан-кашка – така сама масть коня, але з зірочкою на лобі [2, 643]. В етимологічному словнику української мови роз’яснення походження цих лексем не подається. Також ці лексеми не зафіксовані у Словнику сучасної української мови.

Отже, проаналізувавши за походженням слова, які належать до скотарської лексики запорозького козацького вжитку, доходимо висновку, що значна кількість лексем цієї тематичної групи за походженням є питомо українськими (слов’янськими), разом із тим відзначаємо багато запозичень зі східних мов: тюркської, татарської, турецької та інших.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рігельман О. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узаголом. – К.: Либідь, 1994. – 768 с.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775. – К., 2000. – Т.2. – 752 с.
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наукова думка. – Т.1 – 1982, Т.2 – 1985, Т.3 – 1989.
4. Словарь украинского языка. Собранный редакціей журнала «Кіевская Старина»: Репринтне видання / Ред., с добавлением собственного материала Б.Д.Гринченка: У 4 т. – К.: Лексикон, 1996.
5. Словник сучасної української мови : В 11 т. – К.: Наукова думка., 1970-1980.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М.: Прогресс. – Т.1 – 1986, Т.2 – 1986, Т.3 – 1987, Т.4 – 1987.
7. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775. – К., 1998. –Т.1. – 697 с.